

Ondergesneeuwde sporen

Een andere visie op arbeid en burgerschap

Dirk Diels, Acco, 1996.

Onze verzorgings- en welvaartsstaat is gebaseerd op een samenlevingsmodel waarin betaalde arbeid een cruciale rol speelt. Bezoldigde arbeid fungeert erin als een cruciaal verdelingsmechanisme van materiële welvaart en diegenen die onvrijwillig van arbeid zijn uitgesloten kunnen rekenen op een herverdeling van het inkomen uit arbeid. Naarmate de hoge werkloosheid van de laatste decennia voortduurt, wordt het solidariteitsregime van de verzorgingsstaat steeds vaker en radicaler in vraag gesteld. Diegenen die pleiten voor het in stand houden van de arbeidssamenleving krijgen steeds vaker tegenwind van een groep die pleit voor een radicale loskoppeling van inkomen en arbeid. Dit laatste betekent dat iedere burger recht heeft op een basisinkomen, ongeacht de (vroegere) arbeidsprestaties of de bereidheid bezoldigde arbeid te verrichten. Het debat tussen zij dit pleiten voor het behoud van de arbeidssamenleving en zij die een samenlevingsmodel voorstaan waarin loonarbeid minder centraal staat, reikt veel verder dan het zoeken naar oplossingen voor de massale werkloosheid. De discussie over de plaats en de betekenis van arbeid in het samenleven van mensen gaat in wezen over de fundamenten van onze samenleving zelf: over de manier van participatie van mensen aan het maatschappelijke leven, over de maatschappelijke banden en de solidariteit tussen mensen, over sociale ongelijkheid, over de maatschappelijke waardering van activiteiten en dus ook over de fundamentele waarden die aan de basis (moeten) liggen van ons samenleven.

Het is aan dat debat dat Dirk Diels met zijn boek *Ondergesneeuwde sporen. Een andere visie op arbeid en burgerschap* een bijdrage wil leveren. De positie van Diels in het debat is duidelijk. Hij pleit voor een samenleving waarin loonarbeid niet langer centraal staat, maar waarin alle vormen van arbeid gewaardeerd worden en waarin bewuste en kritische burgers actief participeren aan het publieke leven en autonoom kunnen kiezen en richting geven aan hun leven. In de maatschappij waarvoor Diels pleit, is niemand verplicht om te werken, heeft iedereen recht op een basisinkomen, kan iedereen zich vrij en autonoom ontplooiën en op een creatieve manier vorm geven aan zijn of haar leven. Om de twijfelaars op zijn hand te krijgen en wellicht ook wel om de vaagheid van zijn utopie te verdoezelen gebruikt Diels in zijn boek de truc van de vergelijkende reclame. Ons huidige samenlevingsmodel wordt voorgesteld als losgeslagen, kil en overgebureaucratiseerd. De burgers in onze samenleving werken niet graag, ze zijn onvrij, worden betutteld en onze democratie is een schijndemocratie. De utopie die hij voorstaat, is het spiegelbeeld hiervan. Het is een warme, solidaire samenleving van autonome en creatieve burgers, zonder materiële problemen, die het werk doen waarin ze zin hebben en wanneer ze er zin in hebben. Net zoals dat het geval is in reclamespots, is de zwart-wit vergelijking clichématig, bevooroordeeld en empirisch niet onderbouwd. Wie de analyses van Diels ernstig doorneemt, stelt bovendien vast dat ze op veel punten vaag en vaak tegenstrijdig zijn. Zo wordt bijvoorbeeld geregeld herhaald dat de keuzevrijheid van de hedendaagse burgers beperkt is, dat de externe controle toeneemt onder in-

vloed van een zich steeds uitbreidende bureaucratie die de zelfstandige ontwikkeling van mensen afremt en dat de politici erop uit zijn ons te disciplineren. Kortom "allerlei maatschappelijke structuren dwingen of conformeren ons in bepaalde keuzes" (p. 172). Op andere plaatsen wordt dan weer gesteld dat mensen nu meer keuzevrijheid hebben dan vroeger inzake waarden, overtuigingen en gedragingen. "Het individu bevrijdt zich van de voorgeschreven rollen en de daarbij horende waarde- en normenpatronen" (p. 26). Over ons sociaal model schrijft hij op p. 55 dat altruïstische motieven, solidariteitsgevoelens of billijkheidsoverwegingen erin geen rol spelen. Twee bladzijden verder wordt dan weer gesteld dat onze samenleving geen grote ongelijkheden aanvaardt: "Om die reden vindt men het billijk dat ex ante inkomenstransfers plaatsvinden ten voordele van degenen die geen eigen inkomen hebben om bijdragen te betalen" (p. 57). Op p. 54 wordt gesteld dat ons huidige stelsel van sociale zekerheid "... wat van zijn geloofwaardigheid, zeg maar legitimering (heeft) verloren" en dat daarom de verzorgingsstaat hertimmerd moet worden. Nadat hij zelf een paar hoofdstukken lang gepleit heeft voor een fundamentele heroriëntering van ons samenlevingsmodel, komt hij hierop terug en stelt hij dat de westerse verzorgingsstaten "... op een brede instemming van de bevolking (kunnen) rekenen" (p. 145). Ook over de zin en de betekenis van arbeid in onze samenleving is het verhaal van Diels tegenstrijdig. Enerzijds blijft hij beweren dat de meesten van ons loonarbeid als zinloos ervaren en dat betaalde arbeid niet langer zorgt voor integratie en zelfrespect. In bepaalde passages stelt hij echter

dat arbeid verrichten voor de meeste mensen enorm veel betekent. "Ze zien het als één van de meest voor de hand liggende manieren om volwaardig deel uit te maken van de samenleving (...). Voor heel wat mensen is hun werkkring hun belangrijkste sociale netwerk. Valt de betaalde arbeid weg, dan stort ook dat netwerk in elkaar (...). Zonder een zelf verdiend inkomen ook geen zelfrespect" (p. 63). Dat arbeid een centrale zingeving is in het leven van de meeste mensen verbaast Diels overigens niet, immers: "(...) heel onze samenleving is opgebouwd rond arbeidsethiek en beroepsrollen" (p. 64). Uit het pleidooi voor een samenleving waarin loonarbeid een minder centrale plaats bekleedt wordt duidelijk dat Diels onze arbeidssamenleving contesteert. De dubbelzinnige analyses in het boek bieden echter geen solide basis om dit verzet te ondersteunen, tenzij men de nadruk legt op een aantal ontsparingen die, overigens terecht, worden aangeduid. In dit verband wordt o.a. gewezen op de massale werkloosheid en de uitsluiting van steeds meer sociale categorieën die daaruit voortvloeit en op de toename van flexibilisering en de segmentering van de arbeidsmarkt die daar het gevolg van is. Het is echter merkwaardig voor een utopist als Diels dat hij dergelijke tendensen als onomkeerbaar beschouwt en op basis daarvan meteen de fundamenten van onze maatschappij in vraag stelt. Als we al geen greep hebben op een aantal recente economische evoluties, hoe kunnen we dan überhaupt een cultuurontwikkeling die reeds eeuwen aan de gang is abrupt afbreken? In die zin geeft Diels weinig blijk van historisch noch van veel sociologisch inzicht, wat aanleiding geeft tot heel eenvoudige recepten.

Doorheen het boek klinkt als een refrain, te pas en te onpas, dat er een dringende behoefte bestaat aan een bredere omschrijving van het begrip arbeid. Op zich kan ik me best met die verzuchting verzoenen, ik vind ook dat bv. huishoudelijke arbeid, verzorging en vrijwilligerswerk te weinig waardering genieten in onze samenleving. Wat mensen waarderen is echter een kwestie van een mentaliteit die diep ingebakken zit in onze cultuur. Nu wil ik niet beweren dat cultuurpatronen onveranderbaar zijn, maar in ieder geval geloof ik niet in de remedies die Diels in dit verband voorstelt. Zo stelt hij bv. voor om huishoudelijke en zorgarbeid te verlonen. "De verloning van deze ruimere vorm van maatschappelijke arbeid moet maken dat die arbeid ook maatschappelijk wordt opgewaardeerd" (p. 107). Het lijkt me niet alleen naïef te veronderstellen dat verloning automatisch tot waardering zou leiden, het pleidooi voor het formaliseren van informele arbeid staat bovendien ook haaks op de stelling van Diels dat de formalisering en de verenging van arbeid tot betaalde arbeid de communicatieve verhoudingen in de leefwereld aantasten. De waarschuwing dat deze verloning van huishoudelijke en zorgarbeid geen aanleiding mag geven tot bureaucratische betutteling en controles en dat ze van mensen geen tweederangsburgers mag maken, zal mijns inziens hieraan weinig verhelpen. Dergelijke werkelijkheidsvreemde en vrijblijvende waarschuwingen zijn gemeengoed bij Diels en moeten de zwakke punten in zijn redeneringen camoufleren. Immers, hoe moeten we ons voorstellen dat arbeid in de private sfeer verloond wordt (door beroepsinkomens af te romen, zo wordt voorgesteld), zonder dat hiervoor nieuwe reglementeringen

en controlemechanismen uitgewerkt worden. De verloning van informele arbeid zal in ieder geval weinig verhelpen aan de dominantie van betaalde arbeid in onze samenleving, integendeel. Neen, dan is het pleidooi van Diels voor een basisinkomen veel consistentier - maar daarom niet minder wazig - dan het gedachtengoed dat hij verdedigt.

Van in de inleiding van zijn boek dekt de auteur zich in door te stellen dat hij nauwelijks zal stilstaan bij de financiële of politiek-pragmatische haalbaarheid van de opties die hij voorstelt. Welk bedrag we ons moeten voorstellen bij een basisinkomen is dan ook niet aan de orde. Hoe dan ook, het basisinkomen dat Diels voorstelt, moet in ieder geval hoog genoeg zijn om aan iedere burger de vrijheid te geven zelf uit te maken of hij nog voor een (bijkomend) loon wil werken. Het bedrag moet ook toereikend zijn om op een ruime manier aan de samenleving te kunnen deelnemen. Een basisinkomen dat aan deze voorwaarden voldoet kan, als we Diels mogen geloven, wonderen verrichten. Het opent nieuwe perspectieven op vrijetijd in de zin dat er meer mogelijkheden zijn voor studie, politieke participatie en gemeenschapsactiviteiten. De burgers, zo wordt gesuggereerd, zullen zich spontaan engageren in netwerken waarin ze zich goed voelen en overleggen en onderhandelen over de goede inrichting van onze samenleving. "In die publieke sfeer leren burgers omgaan met verschillen en leren ze zich inleven in de standpunten van anderen. Op die teelgrond kan het kritische denken pas goed tot ontwikkeling komen. De zin van politiek ligt voorbij de arbeidssamenleving" (p. 143-144). Bevrijd van de noodzaak om loonarbeid te verrichten, zo wordt

gesuggereerd, kunnen alle burgers autonomie verwerven, of "...het vermogen (...) om zelfstandig richting te geven aan het eigen leven, om zelf te kunnen kiezen en de gemaakte keuzen te rechtvaardigen door te verwijzen naar eigen ideeën en doeleinden" (p. 144). Het basisinkomen wordt door Diels voorgesteld als de sleutel - of beter nog: de toverformule - tot het walhalla. Geef iedereen een basisinkomen en op slag zijn we verlost van bureaucratistische betutteling, controlemechanismen, zinloze verplichtingen.... en als gevolg daarvan gaan onze ogen open, geraken we gemeend geïnteresseerd in de anderen en in het publieke leven, beginnen we te discussiëren, vormen we ons een eigen mening en gaan we op een eigenzinnig manier leven.

Los van het feit dat Diels geen enkel zinnig argument aanbrengt om zijn redenering hard te maken, kunnen we ons de vraag stellen of zijn alternatief wel nastrevenswaardig is? Uiteraard zal iedereen het eens zijn dat de bureaucratisering in onze samenleving op een aantal vlakken ontspoord is, maar daarom een radicale debureaucratisering voorstellen als een wondermiddel lijkt me naïef omdat het vooral geïnspireerd is door de negatieve connotatie die aan het woord "bureaucratie" kleeft. Toch is de bureaucratistische organisatievorm wellicht de enige manier om grootschalige samenlevingsverbanden op een efficiënte en vooral ook billijke manier te regelen. Dit houdt ondermeer in dat de rechten, plichten en verantwoordelijkheden van de ingezetenen in zo'n samenlevingsverband duidelijk omschreven en geregeld zijn en dat er duidelijke procedures zijn die het maatschappelijk verkeer regelen. Dat de bureaucratistische regels voor iedereen op dezelfde manier gelden,

maakt bepaalde relaties inderdaad abstracter en onpersoonlijker, maar ook eerlijker en rechtvaardiger dan in premoderne samenlevingen waar de rechten en plichten in veel grotere mate afhankelijk zijn van toegeschreven eigenschappen (lid zijn van een bepaalde familie bv.) en van particularistische patronagerelaties. De onvrede met en de ontsporingen in onze bureaucratistische instellingen zijn mijn inziens dan ook maar ten dele toe te schrijven aan een te veel aan bureaucratie. Hiaten in de regelgeving (die bv. allerlei achterpoortjes mogelijk maken) en een gebrek aan controles op het naleven van de regels en procedures, zijn mijns inziens een veel grotere bron van frustratie. Op die manier ontstaat er immers ruimte voor willekeur en ongelijkheid - twee zaken die bureaucratistische organisaties precies willen bestrijden - en krijgen bepaalde regels inderdaad een zinloos karakter omdat ze door grote groepen omzeild of gewoonweg genegeerd worden. Dat een bureaucratistische organisatie van de samenleving de autonomie van individuen in bepaalde levenssferen inperkt, is duidelijk. Of dat betreuenswaardig is, is een andere zaak. Elk samenleven vereist dat er rekening gehouden wordt met anderen, wederzijds respect en solidariteit. De bureaucratistische organisatievorm is wellicht de meest geschikte om de discipline die daarvoor nodig is op grote schaal en op een min of meer rechtvaardige wijze te bewerkstelligen. Diels suggereert echter dat het basisinkomen, zonder bureaucratistische betutteling, op één of andere magische manier elk individu een sociale oriëntatie zal bijbrengen die op die manier aanleiding zal geven tot een rechtvaardige, solidaire samenleving van gelijkwaardige en autonome burgers. Elders hebben we op basis

van onze studies naar de betekenis van arbeid gewaarschuwd voor het omgekeerde (zie: Elchardus, M. en Glorieux, L., Niet aan de arbeid voorbij. De werkloosheidservaring als reflectie over arbeid, solidariteit en sociale cohesie. Brussel, Koning Boudewijnstichting, VUBPress, 1995). We argumenteerden dat een radicale loskoppeling van arbeid en inkomen er toe zou kunnen leiden dat de schaal waarop individuen hun sociale verbondenheid met anderen beleven, drastisch inkrimpt. Wat daardoor ondergraven wordt, is de abstracte, grootschalige solidariteit waarop onze verzorgingsstaat, maar ook het basisinkomen, moet steunen. Hoewel Diels in bepaalde passages dit probleem onderkent, houdt hij er weinig rekening mee wanneer hij suggereert dat een basisinkomen een evenwicht tussen de individuele verzuchting naar autonomie en het streven naar maatschappelijke solidariteit en rechtvaardigheid zal bewerkstelligen. Meer dan een vaak herhaalde suggestie is dit echter niet, onderbouwde argumenten hiervoor zijn in het boek niet te vinden.

Toegegeven, er komt in het boek ook een meer pragmatische Diels aan het woord. In bepaalde passages pleit hij, zij het niet van harte, voor verschillende vormen van arbeidsherverdeling. Hij verantwoordt dit pleidooi, mijn inziens terecht, vanuit de overweging dat de meeste mensen in onze samenleving een betaalde baan willen en dat terwijl betaalde jobs relatief schaars zijn. Hoewel ik de meeste van zijn voorstellen in dit verband in grote mate ondersteun, begrijp ik niet goed de logica ervan in het globale verhaal van Dirk Diels. De leidraad van zijn verhaal is toch dat bezoldigde arbeid voor de meeste mensen een gesel is, hun autonomie

fnuikt en hun persoonlijke ontwikkeling beperkt. Waarom moeten er dan maatregelen getroffen worden opdat iedereen zijn recht op arbeid zou kunnen laten gelden?

Mij lijkt het dat de auteur geprangd zit tussen de hedendaagse sociale werkelijkheid en wat hijzelf wenselijk acht.

Hij geeft toe dat de meeste mensen hunkeren naar een betaalde baan, dat bezoldigd werk een belangrijke bron

is van zelfrespect en identiteit en dat bezoldigde arbeid mensen in grote mate integreert in ruime maatschappelijke verbanden. Maar blijkbaar vindt hij dat verwerpelijk of te eenzijdig.

Het is die spanning tussen het feitelijke en het (voor Diels) wenselijke die mijns inziens aanleiding geeft tot de contradictorische analyses en de dubbelzinnige voorstellen in het boek.

De auteur suggereert hierbij vaak dat

er een verschil is tussen wat mensen willen en wat ze "werkelijk" willen of dat er een verschil is tussen hoe we nu denken over de dingen (de oude categorieën) en hoe we erover zouden "moeten" denken. Dat is mijns inziens een gevaarlijke denkpiste voor iemand die pleit voor meer autonomie, tenzij hij de mensen wil verplichten om autonoom te zijn.

Ignace Glorieux